

УДК: 39 (4Укр.)

Т.В. КОВАЛЕНКО

МУЗЕЇ ХЕРСОНЩИНИ ЯК ЦЕНТРИ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ СТУДІЙ ПІСЛЯВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Коваленко Тетяна Володимирівна – старший викладач кафедри гуманітарних наук філії Республіканського вищого навчального закладу «Кримський гуманітарний університет» у м. Армянську

Аналізується діяльність музеїв Херсонщини та їхній вплив на розвиток історичного краєзнавства. Увагу автора зосереджено на недостатньому вивченні проблеми організації та роботи музеїв, які відігравали роль центрів історико-краєзнавчих студій післявоєнного періоду в регіоні.

Ключові слова: музеї, історичне краєзнавство, музейні експонати, фонди.

Анализируется деятельность музеев Херсонщины, а также их влияние на развитие исторического краеведения. Внимание автора сосредоточено на недостаточном изучении проблемы деятельности музеев, которые исполняли роль центров историко-краеведческих студий послевоенного периода в регионе.

Ключевые слова: музеи, историческое краеведение, музейные экспонаты, фонды.

In the article the author analyzes the museums' activity and their influence on the development of the local history. The author fixes on a lack of interest in studying the problem of organization and running of museums, which playing a role as centers of local history studies during the postwar period in the Kherson region.

Key words: museums, historical local studies, museum exhibits, funds.

© Т.В. Коваленко, 2013

Постановка проблеми. Кожен народ береже і шанує свою історію, свою культуру і традиції. Це основа основ, без якої у народу немає майбутнього. Саме завдяки предметам, що зберігаються в музеях, ми знаємо про багатотисячлітні традиції культури українського народу, про певні її регіональні особливості. І саме музеї, які акумулюють пам'ятки матеріальної та духовної культури народу, мають особливе значення в краєзнавчому русі.

Підґрунтям історико-краєзнавчої роботи повоєнного періоду стала мережа державних історико-краєзнавчих музеїв, а також музеїв, що діяли на громадських засадах. Музеї того часу відігравали роль своєрідних наукових центрів, важливих осередків національно-культурного та краєзнавчого руху на місцях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історію музейної справи в Україні досліджували Р.Маньковська, О.Крук, О.Костюкова, Е.Піскова, М.Ткаченко, Л.Федорова; історію громадських музеїв – І.Буланий, І.Явтушенко.

Мета дослідження. Дослідити історико-краєзнавчу діяльність музеїв Херсонщини післявоєнного періоду.

Виклад основного матеріалу дослідження. За роки окупації гітлерівці безжалісно нищили музейні заклади України. Окупанти зруйнували 151 музей, вивезли до Німеччини близько 40 тисяч найцінніших експонатів, десятки тисяч історичних реліквій українського народу [6, с. 5].

У повоєнні роки становище основної маси музеїв було вкрай тяжким через відсутність приміщень, мізерного асигнування та нестачу кадрів. Існувала небезпека втрати цінних матеріалів через катастрофічне становище сховищ та відсутність належного обліку фондів. Восени 1946 року перевірка фондів музеїв підтвердила втрату багатьох цінних предме-

тів, відсутність кадрів, здатних вести облік музейних цінностей.

Тому вже в перші місяці після вигнання окупантів розгорнулася велика відбудовна робота по ремонту приміщень та відновленню діяльності музейних установ. Майже всі музеї почали збір експонатів та документів, які відображали героїчну боротьбу українського народу [2, с. 16].

У листопаді 1948 року розширена сесія Вченої ради Науково-дослідного інституту краєзнавчої і музейної роботи розглянула питання про стан та заходи щодо реформування діяльності краєзнавчих музеїв. Конкретні методичні рекомендації, опрацьовані учасниками сесії, були покладені в основу документа «Основні положення про побудову експозиції обласних, крайових, республіканських і великих районних краєзнавчих музеїв». Закладені у ньому принципи і засади музейної роботи значною мірою визначили статус державних та громадських музеїв України [3, с. 53].

Одним із найкращих музеїв на Півдні України є Херсонський краєзнавчий музей. Це музейний комплекс, що вміщує головну експозицію краєзнавчого профілю. Наприкінці XIX – початку XX століття в Херсоні виникають два музеї: «археологічний музей при Херсонській губернській вченій архівній комісії», директор Віктор Гошкевич, і «Природно-історичний музей херсонського губернського земства», директор Йосип Пачоський. У 1963 році ці музеї об'єдналися в один музей краєзнавчого профілю, який отримав назву Херсонський обласний краєзнавчий музей, а з 1965 – Херсонський краєзнавчий музей. Експозиція краєзнавчого музею складалася з таких відділів: природа краю, дореволюційне минуле краю, радянський період.

Доробок Херсонського краєзнавчого музею

окреслено в статтях В. Асламова, А. Вірлича, В. Краєва. А. Вірлич під час роботи на посаді заступника директора з наукової частини Херсонського краєзнавчого музею опублікував ряд книжок: «Наші незабутні», у співавторстві з В. Якименко «Пам'ятники слави на Херсонській землі», статті в багатотомник «Історія міст і сіл УРСР». Для діяльності музею 60-х-80-х років ХХ ст. характерна активізація збиральницької роботи. У процесі такої роботи музей співпрацював з вищими та середніми навчальними закладами області, архівами та бібліотеками. Проводилися пошуково-збиральницькі експедиції в районах області. Це сприяло кількісному збільшенню музейного фонду. Співробітниками Херсонського краєзнавчого музею проводилися такі форми краєзнавчої роботи, як тематичні лекції та уроки історії для тих, хто навчається у вищих та середніх навчальних закладах, оглядові екскурсії, зустрічі з учасниками громадянської війни та Великої Вітчизняної. У місті функціонували на заводах та установах пересувні виставки, більшість яких була краєзнавчої тематики. У 1957 році під час святкування 40-річчя жовтневої революції обласний історичний музей створив нову експозицію відділу історії радянського суспільства, підготував і надіслав у райони області пересувну виставку на 10 планшетах «Херсонщина за 40 років». Обласний краєзнавчий музей підготував виставку про розширення соціалістичного сільського господарства Херсонської області за 40 років. Організовано обласну художню виставку, на якій було представлено 197 робіт живопису, скульптури, графіки і декоративно-прикладного мистецтва.

Протягом 1963 року у відділі історії краю було побудовано тимчасові виставки: «45 річчя Радянської Армії та Військово-Морського Флоту», «Володимир Ілліч Ленін», «Походження релігії», виставка колекціонерів м. Херсона – екслібриси, філателія, нумізматики, боністика, філуменістика, виставка матеріалів археологічних розкопок музею в 1962 р., виставка, присвячена 60-річчю РСДРП.

Музей поповнився новими експонатами. Серед них орден та особисті речі провідника військ Червоної Армії через Сиваш у 1920 і в 1943 рр. І.І.Оленчука, ордени, грамота і Золота Зірка Героя Радянського Союзу О. С. Контушного (жителя нашої області) та ін.

Протягом 9 місяців 1963 р. Херсонський обласний краєзнавчий музей відвідали 110 951 чоловік. Музеєм проведено 891 екскурсію. Використовуючи пересувний автоклуб, наукові співробітники музею прочитали серед сільського населення області 102 лекції (охоплено ними 13 335 слухачів) з демонструванням пересувного музею та науково-популярних, хронікально-документальних і атеїстичних кінофільмів у клубах, бригадах і відділках колгоспів і радгоспів, на фермах і в полі, в майстернях, серед учнів шкіл. Одночасно з читанням лекцій проводився збір експонатів і матеріалів як для відділу природи (рослинний і тваринний світ краю), так і для відділів історії (археологія, етнографія, документальні матеріали тощо). Також група наукових працівників музею взяла участь у

роботі Північно-Кримської експедиції Інституту археології Академії наук УРСР у розкопках курганів у районі будівництва зрошувального каналу та зрошувальної системи на території Херсонської області (с. Каланчак). У результаті цього фонди музею поповнилися цінними археологічними експонатами стародавніх часів.

У 1977 році зі складу краєзнавчого музею організаційно виділяється Херсонський обласний художній музей. Херсонський художній музей імені О. Шовкуненка, що відкрився 1978 року в будинку колишньої міської думи, містив багату й різноманітну колекцію російського та українського живопису, графіки, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва. Основа експозиції – приватна колекція Марії Корниловської, яку вона заповіла місту. Серед експонатів – ікони з іконостасу Катерининського собору, твори Миколи Пимоненка, Костянтина Коровіна, Олексія Шовкуненка. З 1978 року експозиції обох частин музею (історичної і природознавчої) демонтуються і разом з фондowymi колекціями переїздять до нової будівлі. У грудні 1982 року тут відкрилася нова сучасна експозиція; в своїй основі вона функціонує і по цей час.

У 70-х роках ХХ століття при більшості історичних і краєзнавчих музеїв України були організовані «Методичні відділи музейних закладів на громадських засадах», а також прийнято 10 січня 1978 року спільну постанову ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР «Про заходи з подальшого покращення культурного обслуговування сільського населення», що мала на меті створення музеїв на громадських засадах» [1, с. 81].

Породжені ініціативою окремих ентузіастів, товариств, організацій, діючих на підприємствах, у радгоспах, школах, вузах громадські музеї стали резервом для формування державних музеїв, та значно збагатили музейну мережу. Музеї на громадських засадах створювалися при органах культури, у школах, закладах та організаціях, на підприємствах – у тих місцях де відчувалась нестача в музеях. До 1978 року в значенні «громадський музей» використовували термін «народний музей». У 1978 Міністерство культури СРСР затвердило «Типові положення про музеї, що працюють на громадських засадах», які визначили статус і основні напрями їхньої діяльності та ввели для громадського музею почесне звання «народний музей». Створення музею на громадських засадах, як правило, було результатом серйозної, багаторічної роботи громадського колективу щодо вивчення історії та природи краю, підприємства та інше. Незалежно від профілю музею (природно-наукового, техніки та науки, історичного, художнього) вся науково-дослідна діяльність, науково-просвітницька робота, пошуково-збиральницька робота мала частіше за все краєзнавчий характер. Наявність у зібраннях громадського музею музейних предметів, не пов'язаних з концепцією музею, пояснюється тим, що суттєву роль у комплектуванні музейних фондів відігравав особистісний інтерес ініціаторів створення музею, а також об'єктивна складність показу окремих періодів історії, неможливість здійснювати археологічні розкопки, відсутність в

актива необхідного професійного знання.

На Херсонщині було створено три музеї на громадських засадах: Бериславський, Генічеський та Цюрупинський. Вони поповнили державну музейну мережу, ставши відділами обласного краєзнавчого музею. Активна діяльність аматорів та методична й практична допомога з боку обласного краєзнавчого музею дозволили зібрати в громадських музеях області 64837 оригінальних пам'яток історії та культури, створити експозиції 135 різнопрофільних музеїв, з яких 107 сільських [5, с. 6].

У матеріалах довідки управління культури Херсонського облвиконкому Міністерству культури УРСР «Про проведення міжнародного дня музею» зазначається: «18 травня 1983 р. в Херсонському краєзнавчому музеї відбулося святкування Міжнародного дня музею. Вхід до музею був вільний. Цього дня проводилися оглядові тематичні екскурсії, розповіді про історію музеїв, нові надходження до них, реставраційну та наукову роботу. Співробітники музею виїжджали з лекціями та пересувними виставками в сільські райони, на підприємства, в установи та навчальні заклади. До святкування дня музеїв Херсонський краєзнавчий музей підготував пересувні виставки «Вони боролись на вогняній дузі» (до 40-річчя розгрому німецько-фашистських військ у Курсько-Орловській битві), «Рішення XXVI з'їзду КПРС – у життя», «Від солдата до маршала», присвячену 100-річчю з дня народження С. М. Будьонного.

Значний краєзнавчий матеріал зосереджено в музеях Херсонщини, що діяли на громадських засадах, а саме в Бериславському, Генічеському та Цюрупинському музеях.

19 березня 1958 року за ініціативою громадськості бюро РК КП України прийняло рішення про створення історико-краєзнавчого музею в Бериславі (Херсонська область). На прохання оргкомітету музею жителі Бериславського району взяли активну участь у збиранні історичних експонатів для музею. До осені 1958 року було зібрано понад 300 різноманітних експонатів, присвячених подіям, що відбулися на території Бериславського району в період революції, громадянської війни, Великої Вітчизняної війни та післявоєнний відбудовчий період [7, с. 4]. У листопаді цього ж року відбулося урочисте відкриття музею. Активними учасниками та організаторами музею були Г. Гончаров, В. Катихін (директор музею), І. Матвієнко та ін. За активну виховну, науково-просвітницьку роботу та популяризацію історії краю в 1967 році Бериславському історико-краєзнавчому музею на громадських засадах надано статус «народного» а в 1981 році музей отримав статус державного і став відділом історії Херсонського краєзнавчого музею.

Із постанови Херсонського обкому партії України про відкриття меморіального музею О.Д. Цюрупи в м. Цюрупинськ: «У 1960 році в зв'язку з святкуванням 90-річчя з дня народження видатного діяча Комуністичної партії Олександра Дмитровича Цюрупи бюро обласного комітету Компартії України постановило:

1. Дозволити Цюрупинському райкому Компартії України відкрити в м. Цюрупинську, в бу-

динку, де народився О.Д. Цюрупа, меморіальний музей О.Д. Цюрупи на громадських засадах.

2. Зобов'язати Цюрупинський райком Компартії України виконкому Херсонської обласної Ради депутатів трудящих до травня 1960 року побудувати експозицію меморіального музею О.Д. Цюрупи та відкрити для відвідування.

3. Меморіальний музей О.Д. Цюрупи зробити підзвітним Херсонському обласному історичному музею на правах філії» [8, с. 10].

У 1958 році було створено Генічеський музей, що існував на правах музейної кімнати. Окреме приміщення, яке займав музей, складалося з 10 залів та невеликого вестибюлю. В основу комплектування експозиції музею було покладено експонати колишнього музею дружби народів (Генічеськ), колишнього музею Азово-Сивашського заповідно-мисливського господарства Міністерства сільського господарства СРСР, експонати виділені Херсонським обласним краєзнавчим музеєм, а також зібрані серед місцевого населення та передані місцевим організаціям. З серпня 1959 р. музей за наказом міністра культури УРСР було включено до мережі системи Міністерства культури УРСР як Генічеська філія Херсонського краєзнавчого музею [4, арк. 22].

Створення мережі музеїв на громадських засадах спричинило ряд серйозних проблем. Слід відмітити, що не було вирішено низку основних питань, пов'язаних з будівництвом громадських музеїв, а саме: кадрів, приміщень, фінансування будівництва та утримання, якісного оформлення експозицій. Розширюючись, мережа музеїв ставала все менш контрольованою і керованою. В експозиціях музеїв виявилась низка методологічних та теоретичних недоліків. Масові заходи, що проводилися в музеях, часто ґришили формалізмом, якість екскурсій у них була низькою [1, с. 83].

Значну роль у розвитку краєзнавчих студій на Херсонщині повоєнного періоду відіграла діяльність Каховського історичного музею та Скадовського історико-краєзнавчого музею.

Каховський історичний музей – це найстаріший провінційний музейний заклад Херсонщини. Його було створено спочатку як музей історії Каховського плацдарму, який відкрився для відвідувачів 7 листопада 1940 року у будівлі сучасної місцевої міжрайонної прокуратури. Тоді в ньому налічувалося 146 документів і фотознімків і очолював його Ф. Полянський. У серпні 1941-го матеріали музею були евакуйовані до Астрахані, звідки повернулися після війни до Херсонського краєзнавчого музею. Роботу ж музею в Каховці було відновлено в 1957 році. Ініціаторами його відновлення були ветерани Комуністичної партії, учасники боротьби за Радянську владу на Херсонщині, активісти колгоспного руху. Організаційний комітет очолював Вольдемар Янович Ушацький. Вольдемар Янович мав у своїх фондах близько трьох тисяч експонатів. Музей спочатку було відкрито на правах музейної кімнати, а потім він отримав окреме приміщення, що складалося з п'яти залів. Експозиція музею була побудована на місцевому матеріалі, до неї ввійшли оригінали до-

кументів учасників розгрому Врангеля, документів про будівництво ГЕС. Крім цих експонатів, до музею було залучено маршальську форму і нагородну шаблю радянського воєначальника Семена Будьонного, а також автограф автора «Пісні про Каховку» М.Светлова. З 1965р. музей є філією Херсонського обласного краєзнавчого музею. За вагомий внесок у збереженні історичної спадщини та її науково-просвітницької популяризації, музей у 1973р. був нагороджений Почесною грамотою Міністерства культури УРСР. У 1981р. завідувач музейом О.Шульженко за вагомий внесок у розвиток музейної справи було присвоєно звання Заслуженого працівника культури УРСР. У 1976 році у місті Скадовськ було засновано Скадовський історико-краєзнавчий музей. Засновником та першим директором музею став В.Тимошенко. Музейний фонд складав 10 тисяч експонатів. У його експозиції було відображено історичне минуле міста і району, вона була присвячена подвигу скадовчан на фронтах Другої світової війни. У 1978 році за активну громадську роботу музею було присвоєно звання Народного.

У 1981 році Скадовський історико-краєзнавчий музей став центром методичної музейної роботи в районі. Рада музею розробила методичні листи і рекомендації щодо збирання експонатів обладнання музеїв та музейних кімнат району. Вийшов машинописний бюлетень «Пам'ять серця», в якому були надруковані спогади ветеранів Великої Вітчизняної війни. Бюлетень розсилався по школах району. У тому ж році Скадовський народний музей допоміг у створенні краєзнавчих музеїв у сільських населених пунктах. З його допомогою в районі розпочали роботу 7 сільських музеїв. Все починалося з відкриття кімнати бойової слави в одній із шкіл міста. Потім накопичення експонатів спонукало створити шкільний музей бойової слави, а в середині 70-х років – створено міський, згодом районний музей бойової слави. Основним завданням музею було вивчення історії Скадовська, яке мало велике зна-

чення для виховання в жителів відданості рідному місту, патріотичних почуттів.

Висновки. Таким чином, аналіз діяльності музеїв Херсонщини свідчить про те, що ці заклади стали центрами історико-краєзнавчих студій післявоєнного періоду. Саме в цей час розвиток музейної справи в республіці характеризується підвищеною увагою партійного керівництва. Свідченням цього є прийняття ряду важливих нормативних документів (постанова ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР «Про заходи з подальшого покращення культурного обслуговування сільського населення», «Основні положення про побудову експозиції обласних, крайових, республіканських і великих районних краєзнавчих музеїв» розроблені учасниками розширеної сесії вченої ради Науково-дослідного інституту у листопаді 1948 року, «Типові положення про музеї, що працюють на громадських засадах» затверджені Міністерством культури СРСР та ін.). Та все ж такі музеї залишалися пропагандистськими осередками радянського режиму. Їх діяльність суворо регламентувалася, нав'язувалися тематика та зміст музейних колекцій і експозицій. Але наперекір командно-адміністративній системі працівники музеїв Херсонщини докладали чимало зусиль, щоб зберегти історико-культурне надбання українського народу. Музейні установи області згуртовували у регіоні краєзнавчі активи, проводили значну роботу щодо вивчення історії краю. Саме завдяки діяльності творчих та самовідданих працівників музеїв і активній громадськості значна кількість музеїв регіону отримала статус «народних». Отже, діяльність музеїв другої половини ХХ сторіття спрямована на комплексне вивчення історії краю, оновлення масового та наукового історичного краєзнавства на Херсонщині.

Перспективи наукового пошуку вбачаємо в подальшому студюванні проблеми розвитку історичного краєзнавства на Херсонщині в другій половині ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Асламов В. М. Музеї на громадських засадах Херсонщини і проблеми збереження культурної спадщини / В. М. Асламов. // Археологічні та історичні дослідження Херсонщини : Зб. наук. праць. – Херсон : ХКМ, 1993. – С. 81–87.
2. Бондар М. М. Нариси музейної справи / М. М. Бондар, Г. Г. Мезенцева, М. Л. Славін. – Київ : Видавництво Київського університету, 1959. – 190 с.
3. Гайда Л. А. Формування нормативно-правової бази діяльності музеїв при навчальних закладах України / Л. А. Гайда // Краєзнавство. – № 3. – 2011. – С. 49–56.
4. Державний архів Херсонської області. – Ф.Р. – 1323. – Оп. 1. – Спр. 3325. – Арк. 19–23.
5. Краев В. А. Вековой юбилей музея / В. А. Краев // Проблемы музееведения и краеведения. Тезисы докладов юбилейной конференции. – Ч. 4. – Херсон, 1990. – С. 4–9.
6. Крук О. І. Розвиток музейної справи в Україні (кінець 1950–х – 1980–ті рр.) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01. «Історія України» / О. І. Крук. – Х., 2000. – 18 с.
7. Музею – 50 // Маяк. – № 54. – 2008. – С. 6.
8. Партархів Херсонського обкому Компартії України. – Ф. 46. – Оп. 1. – Спр. 3325. – Арк. 28.